Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)
CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication
Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016
ISBN: 978-606-8624-17-4
Section: Language and Discourse

ROMANIAN FOOD TERMINOLOGY IN *DICŢIONARIUL LIMBEI ROMANE*, BY A. T. LAURIAN AND I. C. MASSIM

Petronela Savin, Assist. Prof., PhD, "Vasile Alecsandri" University of Bacău

Abstract: Our paper aims to achieve a study on Romanian food terminology, focusing on terms "a bea" and "a mânca" as it is presented in Dicţionariul limbei romane (1871-1874), written by A. T. Laurian and I. C. Massim. To analyse this terminology, we use the approach of metalexicography. This approach subsumes the linguistic component to the process of writing the lexicographical work: production, reception and its impact on the social level. All theses dimensions allow us to understand the circumstances that determine and explain the development of the Romanian lexicography in the nineteenth century and their role in the cultural context.

Keywords: A. T. Laurian, I. C. Massim, dictionary, terminology, metalexicography

Biografia dicţionarului academic al limbii române este legată direct de contextul cultural de la mijlocul secolului al XIX-lea, care transformase în ideal naţional dezideratul de a realiza o gramatică, o ortografie unică, un dicţionar explicativ. Una dintre primele sarcini ale Societăţii Academice Române, înfiinţată în 1866, a constituit-o alcătuirea unui mare dicţionar al limbii naţionale[1].

Concepţia dicţionarului academic a generat vii discuţii în cadrul societăţii, conturându-se două direcţii principale, total opuse: direcţia de orientare latinistă care respingea categoric dreptul termenilor nelatini de a figura în dicţionar (eventual cu excepţia celor romanici şi greceşti) şi direcţia lingvistică nouă care se pronunţa pentru intrarea în dicţionar a cuvintelor de altă origine decât cea latină, considerate parte integrantă a limbii române.

După cum se ştie, a avut câştig de cauză direcţia latinistă, iar în cursul anului 1870, A.T. Laurian şi I.C. Massim au început redactarea *Dicţionariului limbei romane*[2]. Primele două tomuri reprezintă dicţionarul propriu-zis, cuprinzând în general termeni de origine latină,

[1] În primul statut al societăţii, misiunea era formulată astfel: „Secţiunea literară se ocupă cu diversele cestiuni filologice, destinate a cultiva, a curăţi, a regula, a înavuţi şi a perfecţiona limba română; organizează misiuni lexicografice pentru compunerea unui Dicţionariu român, cât se poate mai complet şi mai raţional, aşa încât să poată fi dereptariul limbei", apud Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 133.

[2] Datele de pe pagina de titlu sunt: A. T. Laurian şi I. C. Massim, *Dicţionariul limbei romane.* După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborată ca proiect. Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. Tomu I (*A–H*), 1871 [în realitate: 1873]; tomu II (colaboratori Iosef Hodoş şi G. Bariţiu: *I–Z*), 1876; tom. III: *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine îndoioasă,* 1871 [în realitate: 1877].

BDD-A25427 © 2016 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)

iar tomul al III-lea numit *Glossariu* cuprinde cuvintele din limba română străine prin originea sau forma lor şi pe cele de origine nesigură.

Latinismul autorilor a constituit sursa principală a defectelor operei lexicografice. Cea mai importantă limită a dicţionarului se înregistrează la nivelul listei de cuvinte. Potrivit autorilor, „un dicţionar român demn de acest nume caută să cuprindă toate cuvintele, toate formele şi construcţiile de cuvinte curat romanice", şi, „din contra, vorbele de origine neromanică [...] nu pot şi nu se cade să aibă loc într-un dicţionar românesc" (p. VI), însă „la toate vorbele străine excluse din dicţionar stau deschise porţile glosarului (p. IX). Dicţionarul, potrivit concepţiei celor doi autori, reprezintă, de fapt, un repertoriu de termeni latini şi romanici din limba română. O altă limită importantă a dicţionarului este aceea că lista de cuvinte a lucrării a fost încărcată cu termeni transportaţi direct din dicţionarele latine. Însă scăderea cea mai importantă a dicţionarului lui Laurian şi Massim o reprezintă aplicarea principiilor ortografice etimologiste ale latiniştilor radicali prin care formele cuvintelor limbii române rezultate printr-o lungă evoluţie istorică sunt asimilate formelor corespunzătoare din latină, ignorându-se orice lege de fonetică istorică.

În ciuda acestor limite, Mircea Seche (1966: 180) consideră că activitatea lexicografică depusă de A.T. Laurian şi I. C. Massim, „concretizată în cel dintâi dicţionar român academic, reprezintă o dată importantă în istoria lingvisticii naţionale". Numărul mare de cuvinte reale înregistrate, circa 50.000, arată ca avem de a face cu unul dintre cele mai bogate dicţionare tipărite. Efortul autorilor în campania de „îmbogăţire" a vocabularului românesc cu termeni preluaţi direct din dicţionarele latine a avut şi consecinţe pozitive, ducând la punerea în circulaţie a numeroase neologisme, rămase până astăzi în limbă, astfel încât, prin volumul de neologisme înregistrat, dicţionarul nu are precedent în istoria lexicografiei române. Organizarea excepţional de complexă a articolelor (cu ample filiaţii semantice istorice, cu definiţii adesea remarcabile şi cu citate ilustrative numeroase şi utile) nu are nici ea corespondent în vreo operă lexicografică din secolul al XIX-lea. Chiar şi în domeniul etimologiilor, după Mircea Seche, autorii au merite evidente.

O dovadă în plus că dicţionarul academic, cu toate marile lui defecte şi cu toate că era rodul unei concepţii depăşite, s-a bucurat de prestigiu, este faptul că figurează în bibliografia tuturor dicţionarelor de prestigiu ulterioare şi a fost exploatat din plin.

Articolele dicţionarului lui Laurian şi Massim au următoarea structură: termenul-titlu ortografiat latinizant este urmat de multe ori de forma ortografică reală, de flexiune, de traducerea în latină, care serveşte în unele cazuri şi de indicaţie etimolologică (etimologia se indică într-o paranteză care precedă definiţia în celelalte cazuri), în final, dezvoltându-se filiaţia semantică. Indicarea etimologiei cuvintelor-titlu înainte de definirea şi de dezvoltarea filiaţiei lor are un solid temei ştiinţific, argumentat în prefaţa lucrării.

Dat fiind profilul dicţionarului pe care tocmai l-am prezentat, se pune întrebarea în ce măsură acest intrument poate oferi informaţii valoroase privitoare la o terminologie anume, în cazul nostru, terminologia alimentară, înţeleasă ca ansamblu de semne lexicale, considerate în relaţie cu domeniul alimentaţiei. Evident că, în cazul dicţionarului lui A.T. Laurian şi I.C. Massim, este privilegiat stratul latin al terminologiei alimentare.

BDD-A25427 © 2016 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)

În această lucrare ne rezumăm la prezentarea a două articole de dicţionar, reprezentând lexemele „a bea" şi „a mânca", termeni esenţiali ai terminologiei alimentare, relevanţi, credem noi, în ceea ce priveşte ilustrarea valorii dicţionarului în studierea terminologiilor.

Pornim analiza noastră cu lexemul BEERE[3] (a bea), pentru care autorii oferă traducerea în latină, ce serveşte şi de etimologie, *bibere*, după care prezintă formele corespondente din limbile romanice („ital. *bevere* şi *bere*, sp. şi port. *beber*, prov. *beure*, vechiul fr. *boivre*, noul fr. *Boire*") şi formele flexionare în limba română. După această secţiune urmează cea mai valoroasă componentă a articolului şi anume filiaţia semantică. Sunt identificate două direcţii semantice principale notate cu I. şi II., distincţia făcându-se în funcţie de subiectul acţiunii:

I. „pentru oameni şi alte animale, a sorbi cu gura şi înghiţi pe gât un lichid oarecare" şi II. „aplicat la fiinţe inanimate, a sorbi, a suge, a înghiţi".

Pentru linia semantică I. avem subsensurile organizate în funcţie de gradul de generalitate, notate cu litere arabe:

1. „în genere: *vitele, fiarele şi alte animale beau apă, oamenii beau nu numai apă, ci şi vin, rachiu, cafea, lapte; unii oameni beau şi tutun*" 2. „în parte: a bea vin sau alte spirtoase [...] şi în special a bea peste măsură spirtoase, a fi beţiv".

Pentru fiecare subsens identificăm comentarii referitoare la structurile în care intră cuvântul:

„ca obiect al verbului *beere* stă de regulă numele lichidului sau al gazului; însă foarte adesea se pune şi conţinătorul băuturilor în locul băuturii înseşi: (...) *a băut patru găleţi*; ba chiar şi preţul băuturii în locul băuturii înseşi: *am un leu şi vreu să-l beu*".

Aşadar, se explică evoluţia sensului printr-o figură de tipul metonimiei. Mai mult, avem de a face cu precizarea nuanţelor sensurilor în funcţie de utilizarea unei anumite prepoziţii:

„diferenţa de înţeles între construcţia cu *din* şi cea fără această prepoziţie este uşor de perceput: *cine bea cupa,* o bea *singur întreagă,* bea *singur tot conţinutul ei; cine bea din cupă bea* numai o *parte din conţinutul ei*; *împarte* acest conţinut *şi cu altcineva*; de observat însă că nu totdeauna *din* de lângă *beere* are înţeles *partitiv,* ci adesea exprimă simplul *instrument* cu care, sau *vasul* din care se bea".

De remarcat sunt exemplele trecute de autori în italice, care fiind create şi nu excerptate din diferite surse, au avantajul dea contribui la definirea sensurilor. Din păcate, tot prin italice sunt redate şi cuvintele-cheie din explicaţiile de tip comentariu, fapt care îngreunează deosebirea exemplului de glosă.

Tot în cadrul secţiunii semantice încadrează autorii dicţionarului şi expresiile şi locuţiunile. Astfel liniei semantice I.1. îi sunt atribuite structurile:

„*a bea cu sete, a bea pe nerăsuflate, pe răsuflate, a bea gros* (= mult); *a da să bea* = a oferi băutura, a adăpa, sau: a da vin sau bani de băut; *a da de băut*, în acest din urmă înţeles

[3] Din textul articolului păstrăm doar termenul-titlu ortografiat latinizant pentru a uşura căutarea în dicţionar, în rest, adaptăm la ortografia actuală textele citate din dicţionar.

BDD-A25427 © 2016 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)

este o expresie mai clară sau mai uzitată decât *a da să bea*; *a bea apă* = pentru cei căzuţi în apă, a înghiţi apă, a se îneca înghiţind apă".

Chiar dacă niciuna dintre structurile oferite în dicţionar nu sunt locuţiuni conform accepţiunii de astăzi a termenului[4], la nivelul fiecăreia se înregistrează un anumit grad de idiomaticitate.

Dacă comparăm acest articol cu articolul omolog din *Dicţionarul limbii române* I/I, Literele A-B (DA 1913), coordonat de Sextil Puşcariu, remarcăm faptul că, sub aspect semantic, cele două articole sunt echilibrate ca valoare. În DA identificăm aceleaşi sensuri ca în dicţionarul lui Laurian şi Massim, dar organizate diferit:

„1. Boire, se désaltérer, 2. Boire s'adonner à la boisson, 3. Boire son avoir, 4. Fumer"

Singurul element care reprezintă evident un plus în dicţionarul coordonat de Puşcariu este apelul la exemple excerptate din surse autentice (documente, literatură etc.), organizate cronologic.

Cel de-al doilea lexem din dicţionarul lui Laurian şi Massim pe care intenţionăm să-l analizăm este MANCARE (a mânca), tradus în latină prin seria *manducare, edere, comedere, vesci*, primul termen servind, evident, şi de etimon[5]. Traducerea este urmată de câteva indicaţii privind flexiunea, considerându-se că verbul este „regulat după conjugarea I; însă în unele locuri, persoanele de la singular şi a III-a plural repetă silaba *ân*". În tot articolul se foloseşte însă forma regulată a verbului[6]. Flexiunea este urmată de definiţia generală a termenului: „a mesteca şi a înghiţi alimente". Sensul se referă atât la alimentaţia omului, cât şi la cea a animalelor, dovadă exemplele:

„*a mânca pâine, carne, legume, peşte, poame*; (...) *vitele cornute mănâncă fân, iarbă verde şi grăunţe*; *lupii mănâncă oi*".

Pentru a se ilustra ideea de superlativ sunt prezentate două expresii sinonime „*a mânca lupeşte* = a *mânca cât patru*". E precizată o restrângere de sens prin folosirea lui *a mânca*,

[4] Definiţiile actuale propuse pentru termenul de *locuţiune* au în general aceeaşi structură, evidenţiind trăsături precum stabilitatea, unitatea sintactică şi de sens: „grupul de cuvinte mai mult sau mai puţin sudat, care are un înţeles unitar şi se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire" (GA, I, 1966: 34), „grupare de două sau mai multe cuvinte, unitară ca sens şi care stabileşte relaţii cu contextul ca un singur element, fie că aceste relaţii se realizează printr-unul din elementele ei alcătuitoare, fie că gruparea, în ansamblul ei, stabileşte relaţii ca termen unic" (Boroianu, 1974, II: 243).

[5] Verbul (*a*) *mânca* are ca etimon primul termen din serie, latinescul conotat negativ *manducare*, atestat iniţial numai la autorii comici şi satirici latini, formă selectată de majoritatea limbilor romanice. Termenul latinesc neutru *ed*ĕ*re* nu s-a menţinut ca atare nicăieri în Romania, derivatul vulgar *comed*ĕ*re* existând doar în Peninsula Iberică (sp., pg. *comer*), în schimb, *manducare* („a îmbuca, a mânca lacom, a hăpăi") s-a impus în română, în unele părţi din Sardinia, pe teritoriul galo-romanic, de unde pătrunde şi în Italia (rom. *mânca*, v. it. *manicare, manducare*, fr. *manger*, de unde şi it. *mangiare*; prov. *manja*; log. *mandigare*, camp. *mandiai* provin din *mandicare*; Carlo Tagliavini, 1977: 177-180). În dialectele italiene de sud şi în Sardinia, s-a impus un termen din limbajul copiilor, lat. *pappare*, atestat la Plaut şi păstrat în limbaj familiar în rom. (*a*) *păpa*, it. *pappare*, pg. *papar* (Sala, 1996: 24-25).

[6] Actualizând ortografia articolului, vom înlocui formele regulate ale verbului „a mânca", pe care autorii le-au folosit pentru a evidenţia etimonul latin, cu formele neregulate curente în epocă.

BDD-A25427 © 2016 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)

pentru *a pânzi*[7]. O altă evoluţie a sensului principal este realizată „prin metaforă: *a mânca*, a consuma, a risipi, a-şi pierde starea şi averea în speze nebuneşti”. Structura frazeologică exemplificată pentru acest sens este *a mânca bani*, cu sensurile a) a consuma, a cheltui; b) a face abuzuri cu banii publici. Alături de acest frazeologism mai apar, fără legătură directă cu sensul prezentat, structurile:

„*a mânca fript pe cineva sau ceva*, a-l pierde” precum şi „blesteme: *mânca-l-ar furcile*, *mânca-l-ar cânii*, *mănânce-te corbii*”, iar, „în dispreţ şi bătaie de joc: *mănânce-şi vorba*, *mănânce-şi-o friptă*, *mănânce-şi-o împuţită*, *mănânce-şi-o de la căpătâi*”.

În continuare apare un alt sens al verbului *a mânca* (în relaţie cu obiecte şi lucruri):

„a consuma, a distruge, a corupe, a absorbi, a nimici: *această fabrică mănâncă mulţi cărbuni*; (...); *rugina mănâncă fierul*; *el mănâncă câte o silabă când vorbeşte*”.

Este integrată apoi o serie de expresii şi fraze fără să pară a avea o legătură directă cu sensul precedent:

„*lupii mănâncă şi oile numărate*, adică pentru furi şi oamenii rapaci nicio supraveghere nu este de ajuns; *peştii cei mari mănâncă pe cei mici*, cei mai tari şi mai puternici oprimă pe cei neputiincioşi; *pe cel ce face ouă îl mănâncă lupii*, omul prea bun este asuprit de oamenii blestemaţi; *ce copil frumos! îmi vine să-l mănânc; mâncaţi-aş ochişorii; pupilul mamei, te mănânc*; *asta mă mânca*, adică chiar aceasta e cauza sau piedica de nu pot face ce vreau eu; *a mâncat bătaie*; *te mănâncă pielea = te mănâncă spinarea* = ţi s-a făcut de bătaie; *mă mănâncă urechea, palma, talpa, nasul, nara* etc.; şi în mod impersonal: *mă mănâncă la ureche, la spate, la talpă*, simt prurit la ceste părţi; dar *mă mănâncă palma* înseamnă nu numai simplu: a) a simţi prurit sau *mâncărime* în palmă; ci şi: b) a avea gust, a vrea să bată pe cineva; c) a vrea să capete bani; *a mânca palme, înjurături* etc., a suferi; *a mânca urechile cuiva* = a nu-i da pace cu insistenţele etc.”

În articolul pe care l-am analizat sunt prezente (fără a fi delimitate clar) cinci din cele şase sensuri ale termenului, identificate în *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, tomul VI/9 (DLR):

1. A mesteca în gură şi a înghiţi (spre a-şi potoli foamea); a folosi în alimentaţie, a consuma. 2. (Despre animale şi păsări sălbatice) A rupe în bucăţi, a sfâşia (şi a devora). 3. (Despre insecte) A pişca, a ciupi. 5. (Despre viermi, molii, agenţi fizici, sau chimici) A roade, a distruge. 6. Fig. A face să dispară; a consuma, a nimici, a distruge.

Singurul sens din DLR VI/9 care pare să nu fie identificat în dicţionarului lui Laurian şi Massim este sensul:

4. (Complementul indică un lucru necomestibil) A roade cu dinţii, a-şi înfige dinţii în... (din pricina enervării, a neastâmpărului etc.).

Lipsa delimitării clare a sensurilor în cazul articolelor lui Laurian şi Massim vine şi din intenţia acestora de păstra unitatea secţiunii semantice a termenilor, astfel încât să se observe fluiditatea sensurilor, consecinţă a evoluţiei în timp.

[7] În *Dicţionarul universal al limbii române* al lui Lazăr Şăineanu şi în *Dicţionaru limbii româneşti* al lui August Scriban, această restrângere apare ca sens principal, probabil, ca rezultat al influenţei dicţionarului lui Laurian şi Massim.

BDD-A25427 © 2016 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)

Chiar şi din analiza a două lexeme din terminologia alimentară se pot trage câteva concluzii referitoare la valoarea *Dicţionariului limbei romane*, realizat de A.T. Laurian şi I.C. Massim.

Ceea ce îndepărtează astăzi de lucrare pe cititori este forma în care autorii şi-au îmbrăcat cuvintele. Ignorând ortografia latinizantă, avem în faţă un demers lexicografic complex, care, în cadrele limitelor impuse de cunoşterea linvistică a timpului, oferă informaţii preţioase, în primul rând, despre componenta semantică a termenilor. Studiul terminologiei alimentare poate beneficia din plin şi de informaţiile de natură enciclopedică pe care le oferă acest dicţionar. Aceste informaţii se desprind atât din definiţiile remarcabile ale autorilor, cât şi din citatele redacţionale care, pe de o parte, întăresc existenţa sensului corespunzător, iar, pe de altă parte, completează definiţia propriu-zisă cu note noi, legate de noţiunea reprezentată de termenul definit.

Putem considera, aşadar, că în ciuda preconcepţiilor întărite mai ales în şcoală în legătură cu valoarea *Dicţionariului limbei romane* al lui A.T. Laurian şi I.C. Massim, acesta îşi găseşte menirea ca o importantă sursă de documentare în studierea terminologiilor, fiind o piesă indispensabilă în evoluţia lexicografiei româneşti.

Bibliografie:

Boroianu, Ioana (1974): *Conceptul de unitate frazeologică; tipuri de unităţi frazeologice* (II), în „Limbă şi Literatură”, nr. 2, p. 243-247.

DA 1913 = [Academia Română] *Dicţionarul limbii române*; I/I, Literele A-B, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, Bucureşti.

DLR 1965-1968 = [Academia Română], *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, tomul VI, Litera M, Editura Academiei Române, Bucureşti.

GA = *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei, 1966

Laurian, A. T. şi Massim, I. C., *Dicţionariul limbei romane.* După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborată ca proiect. Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români. Tomu I (*A–H*), 1871 [în realitate: 1873]; tomu II (colaboratori Iosef Hodoş şi G. Bariţiu: *I–Z*), 1876; tom. III: *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine înduioasă,* 1871 [în realitate: 1877].

Sala, Marius (1996): *L'unité des langues romanes*, Série Romania, Bucureşti.

Scriban, August (1939): *Dicţionaru limbii româneşti*. (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Ediţiunea întâia. Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

Seche, Mircea (1966): *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Şăineanu, Lazăr (1930): *Dicţionar universal al limbei române*. A opta ediţiune. Revăzut şi adăogit la ediţia VI-a. Ortografia Academiei Române. [Craiova], Editura „Scrisul Românesc”.

BDD-A25427 © 2016 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)

Tagliavini, Carlo (1977): *Originile limbilor neolatine*. *Introducere în filologia romanică*, versiune românească îngrijită şi coordonată de Alexandru Niculescu, traducere de Anca Giurescu şi Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Acknowledgements: This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390, within PNCDI III.

BDD-A25427 © 2016 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:58:13 UTC)